

Katarzyna Jastrzębska
Uniwersytet Jagielloński
katarzyna.jastrzebska@uj.edu.pl

Irina Adelgejm – rosyjska tłumaczka i literaturoznawczyni

Ольга Токарчук – безусловно «мой» автор.
Ирина Адельгейм

Przegląd najnowszych publikacji, głównie naukowych, poświęconych przekładowi pozwala stwierdzić, że tłumacz jest obiektem zainteresowań badawczych przedstawicieli różnych dziedzin, dyscyplin i specjalności: nauk filologicznych (literaturoznawstwo i językoznawstwo), psychologicznych, filozoficznych, socjologicznych, prawnych, historycznych i innych [np. Brożyna-Reczko 2017; Jarniewicz 2018a, 2018b, 2018c; Konefał 2018]. Rozważaniom tym towarzyszą określenia, terminy, definicje i uszczegółowienia, które – podobnie jak w przypadku samego przekładu – bywają „emblematami, czyli znakami rozpoznawczymi rzekomo zupełnie nowych teorii, choć w gruncie rzeczy dotyczą zjawisk znanych od dawien dawna, ale inaczej nazywanych” [Szczerbowski 2020: 197].

W wypowiedziach tych nie brakuje postulatów precyzujących rolę tłumacza, który poprzez działalność praktyczną, tj. dokonywane przekłady dzieł literackich, aktywnie współuczestniczy w porozumieniu międzyjęzykowym i międzykulturowym. Postulaty te dotyczą różnych kwestii:

oczekiwanego od tłumacza poziomu wiedzy, umiejętności, kompetencji, kreatywności itd. Jednak nie tylko. Jerzy Jarniewicz [2018b], poeta, krytyk i autor cenionych przekładów z literatury angielskiej, w szkicu *Szyzyf zwycięzca* stwierdza, że w dzisiejszych czasach tłumacz to zawód społecznego zaufania, osoba zobligowana do krytycznego myślenia, której nazwisko winno być gwarancją jakości tłumaczonej literatury. Do myśli tej powraca raz jeszcze w rozmowie z Maciejem Piotrowskim:

Przekładając jakieś dzieło, polecamy je czytelnikom, dajemy mu swoje nazwisko. W idealnym świecie nazwisko tłumacza powinno być gwarantem jakości książki. Nie tylko jakości tłumaczenia, ale też wartości przełożonego dzieła. Innymi słowy, tłumacze są odpowiedzialni za to, co tłumaczą – a nie tylko za to, jak tłumaczą [*idem* 2020].

Tak sformułowany postulat jest moim zdaniem realizowany w przypadku rosyjskich przekładów prozy Olgi Tokarczuk. Nie tylko z oczywistego powodu, że prezentują one dorobek literacki polskiej Noblistki, lecz również dlatego, że ich autorkami są niekwestionowane autorytety w dziedzinie literatury polskiej, między innymi Ksenia Starosielska i Irina Adelgejm. Pojedyncze utwory autorki *Ksiąg Jakubowych* przełożyły także znawczynie literatury polskiej – jej badaczka i propagatorka Tatiana Izotowa (*Prawiek i inne czasy – Правек и другие времена*, 2004) oraz nieżyjąca już Olga Katrieczko, polonistka posiadająca spory dorobek przekładowy, której tłumaczenie *Domu dziennego, domu nocnego* (*Дом дневной, дом ночной*, 2005)¹ pozytywnie oceniła Justyna Pisarska [2011: 238-239]: „Olga Katrieczko dotrzymuje kroku autorce [...], właściwie odczytała podstawowe sensy utworu i niezwykle sprawnie przeniosła je na grunt rosyjski”.

Ksenia Starosielska (1937-2017) – wieloletnia redaktor naczelna prestiżowego rosyjskiego czasopisma literackiego *Иностранная литература* – zaliczana jest do grona wybitnych rosyjskich tłumaczy literatury polskiej. Na jej dorobek, poczynając od 1963 roku, składają się przekłady utworów około 40 polskich twórców, między innymi Henryka Sienkiewicza, Tadeusza Konwickiego, Czesława Miłosza, Sławomira Mrożka, Tadeusza Różewicza, Ryszarda Kapuścińskiego, Hanny Krall czy niedawno zmarłego

¹ W 2004 roku fragmenty *Domu dziennego, domu nocnego* w tłumaczeniu Olgi Katrieczko opublikowane zostały w szóstym numerze czasopisma *Иностранная литература*.

Jerzego Pilcha. Za działalność na rzecz popularyzowania literatury polskiej Starosielska była odznaczona i nagrodzona kilkakrotnie: Krzyżem Kawalerskim Orderu Zasługi Rzeczypospolitej Polskiej, nagrodą ZAiKS-u, Nagrodą Polskiego PEN Clubu im. Jana Parandowskiego. W 2008 roku tłumaczka uhonorowana została nagrodą Transatlantyk, przyznawaną co-rocennie przez Instytut Książki. W udzielonym wówczas wywiadzie wspomniała o pierwszym tłumaczeniu utworu Olgi Tokarczuk: „Parę razy udało mi się intuicyjnie wybrać początkujących pisarzy, którzy potem stali się znani. Na przykład dawno temu przełożyłam pierwsze opowiadanie Olgi Tokarczuk” [Starosielska 2008]. Rzeczą dotyczy niewymienionego wówczas przez Starosielską z tytułu opowiadania *Numery* (*Номеры*), które jest chronologicznie pierwszym utworem przyszłej polskiej Noblistki przetłumaczonym na język rosyjski. Opowiadanie opublikowano w 2000 roku w czasopiśmie *Иностранная литература*. Numer ósmy poświęcono literaturze polskiej, a nazwisko zupełnie wówczas nieznanemu rosyjskiemu czytelnikowi autorki *Numerów* pojawiło się pośród nazwisk polskich poetów i pisarzy tej rangi, co Wisława Szymborska, Czesław Miłosz, Gustaw Herling-Grudziński, Ryszard Kapuściński, Tadeusz Różewicz, Sławomir Mrozek, Stanisław Lem, Jerzy Pilch. Dwa lata później, w 2002 roku, ukazała się – również w tłumaczeniu Starosielskiej – *Podróż ludzi Księgi* (*Путь людей Книги*), a w 2006 roku tłumaczenie wieloautorskie zbioru opowiadań *Gra na wielu bębenkach* (*Игра на разных барабанах*) pod jej redakcją. Mimo że początek nowego stulecia to czas, kiedy rosyjskie wydawnictwa nie przejawiały zainteresowania publikowaniem przekładów niekomercyjnej literatury polskiej, Starosielska zabiegała o to, by była ona prezentowana rosyjskim czytelnikom:

Ксения Яковлевна часто упоминала и в выступлениях, и в частных беседах, что коммерческие издательства весьма неохотно, мягко говоря, берут польскую литературу (что и понятно: некоммерческая, не тиражная). И она не жалела сил и времени, чтобы «пристроить» хорошие польские книги [Większyńska 2020].

Niekwestionowaną zasługą Starosielskiej w popularyzowaniu literatury polskiej w Rosji było prowadzone przez nią od 2000 roku seminarium pn. „Transatlantyk”, skupiające młode pokolenie tłumaczy literatury polskiej, działające przy Instytucie Polskim w Moskwie (*Польский культурный центр*). Jak wspomina Polina Justowa (Kozierienko), językoznawczyni, tłumaczka i redaktor naczelna portalu Culture.pl, *Игра на разных*

барабанax to jeden z wielu efektów pracy zespołowej w ramach seminarium, w którym sama uczestniczyła [za: Większyna 2020]. Opowiadania, które weszły w skład wspomnianego zbioru pod redakcją Starosielskiej, tłumaczyły: Irina Adelgejm, Elena Barzowa, Gajene Muradian, Irina Podcziszczajewa, Sofia Rawwa, Marina Kurganskaja, Swietłana Leonowa, Marina Gabaczowa, Olga Czechowa, Irina Kisielowa, Elena Wiernikowska, Jekaterina Popowa, Olga Katrieczko.

Justowa stwierdziła niedawno, że „obecnie Olga Tokarczuk rozmawia z rosyjskim czytelnikiem głosem Iriny Adelgejm” [Adelgejm 2019a], rosyjskiej polonistki, literaturoznawczyni, laureatki nagrody Polski Pegaz za 2011 rok, którą z Ksenią Starosielską łączyła wieloletnia przyjaźń. Jak pisze w *Przerwanej rozmowie*, opublikowanej w 2019 roku na łamach *Rocznika Przekładoznawczego*,

[n]ie byłam uczestniczką seminarium [„Transatlantyk” – K.J.], Ksenia Jakowlewna uznała, że nie jest mi potrzebne – do czasu jego powstania miałam już kilkuletnie doświadczenie w pracy przekładowej. Moim „seminarium” była dwudziestoletnia przyjaźń z nią [eadem 2019b: 438].

Pierwsze utwory Olgi Tokarczuk w tłumaczeniu Iriny Adelgejm ukazały się w czasopiśmie *Иностранная литература*. Były to fragmenty *Ostatnich historii* (2006, nr 8) i *Biegunów* (2010, nr 6). Z kolei na książkowe wydania prozy polskiej pisarki w przekładzie Adelgejm składają się:

- *Ostatnie historie – Последние истории* (pierwsze wydanie w 2006 roku nakładem wydawnictwa *Новое литературное образование*, wydanie drugie nakładem *Эксмо* w styczniu 2020 roku);
- *Bieguni – Бегуны*. Nad tą powieścią Adelgejm pracowała dwukrotnie. Pierwsze wydanie *Biegunów* miało miejsce w 2010 roku, a drugie – w 2018 roku;
- *Opowiadania bizardne – Диковинные истории*, 2019;
- *Prowadź swój plug przez kości umarłych – Веди свой плуг по костям умерших*, 2020.

Irina Adelgejm jest pracownikiem naukowym Instytutu Słowianoznawstwa Rosyjskiej Akademii Nauk w Moskwie², autorką trzech monografii poświęconych określonym zjawiskom literatury polskiej: powieści

² Zob. informacje na stronie Instytutu Słowianoznawstwa Rosyjskiej Akademii Nauk (*Институт Славяноведения Российской Академии Наук*), [online] <https://inslav.ru/people/adelgejm-irina-evgenevna>, 30.04.2021.

psychologicznej okresu dwudziestolecia międzywojennego (*Польская проза межвоенного двадцатилетия: между Западом и Россией. Феномен психологического языка*, 2000), młodej polskiej prozie „okresu przejściowego”, czyli literaturze powstałej po 1989 roku (*Поэтика «промежутка»: молодая польская проза после 1989 года*, 2005) oraz obszernego, liczącego 646 stron opracowania, które ukazało się w 2018 roku (*Психология поэтики: аутопсихотерапевтические функции художественного текста (на материале польской прозы 1990–2010-х гг.)*, 2018). Ostatniej z wymienionych monografii obszerną recenzję opublikowaną na łamach *Пamięтника Literackiego* poświęciła Tamara Brzostowska-Tereszkiewicz, pisząc między innymi:

Inaczej jednak niż w tych poprzednich [monografiach – K.J.] – dociekania poetologiczne dominują nad rozważaniami historycznymi, a nacisk położony jest przede wszystkim na systematyzację współczesnych form literackiego autobiografizmu według kategorii tematycznych i stylistyczno-kompozycyjnych. [...] Monografia łączy dwie płaszczyzny prezentacji nowej literatury polskiej: pierwszą tworzą przytaczane obficie autobiografie literackie, drugą stanowi narracja literaturoznawcza, porządkująca i scalająca poszczególne narracje literackie wokół jasno zdefiniowanych centrów problemowych, wywiedzionych z psychologii klinicznej, z badań nad traumą i z teorii pamięcioznawczych [Brzostowska-Tereszkiewicz 2019: 236-237].

Na pierwszej stronie wprowadzenia do monografii *Психология поэтики* Adelgejm przywołuje w kontekście autopsychoterapeutycznej funkcji narracji autobiograficznej fragment wypowiedzi Olgi Tokarczuk:

Обмениваясь историями, люди не только выражают свое «я», но и достраивают и перестраивают внутренний мир, придают значимость одним моментам собственной биографии и опускают другие. «У меня ощущение, что моя биография – нечто эфемерное, малозначимое. Пока что я не в состоянии была бы написать – автобиографию, свою жизнь я вижу сквозь призму того, что попало в мои книги», – признается Ольга Токарчук. Творческий по своей природе процесс этого постоянно совершающегося повествования (в мыслях, повседневном общении, различного рода текстах) позволяет человеку реконструировать и деконструировать события прошлого, помещать их в новый контекст, образовывать с их помощью новые структуры, всякий раз создавая цельный образ себя [...] [Adelgejm 2018: 9].

Przytoczenie już na początku rozważań poglądu Olgi Tokarczuk odczytując jako wskazanie ważnego punktu odniesienia dla przyjętej przez Adelgejm perspektywy badawczej. W monografii analizie i argumentacyjnie przekonującej interpretacji poddano przede wszystkim, jeśli mowa o prozie Tokarczuk, *Ostatnie historie* – utwór, który Adelgejm uważa za najważniejsze literackie osiągnięcie nie tylko pisarki, lecz także całej współczesnej literatury polskiej: *Этот роман [...] представляется одной из самых больших удач писательницы, да и современной польской литературы в целом* [eadem 2019a]. Jej zdaniem w powieści, podobnie jak w całej twórczości autorki *Prawieku i innych czasów*, obecne są nawiązania do *Tybetańskiej księgi umarłych* i pojęcia „bardo”: [eadem 2018: 275]. Z kolei w powieści *Anna In w grobowcach świata*, również będącej przedmiotem analiz przedstawionych we wspomnianej monografii, rosyjska literaturoznawczyni dostrzega silne nawiązania do mitu, czego celem nie jest przewyżczenie śmierci, lecz osiągnięcie harmonii, zaakceptowanie realności śmierci jako elementu archaicznej wzajemnej wymiany między człowiekiem a przyrodą [eadem 2018: 457].

Przekłady *Ostatnich historii*, *Biegunów* czy fragmentów *Gry na wielu bębenkach* autorstwa Adelgejm powstały, przypomnijmy, zanim Tokarczuk została uhonorowana Literacką Nagrodą Nobla. Publikacja monografii *Психология поэтики* miała miejsce w 2018 roku, z pewnością więc praca nad nią również wyprzedziła decyzję Akademii Szwedzkiej. Już te dwa fakty pozwalają sformułować pogląd, iż przekłady prozy Tokarczuk autorstwa Adelgejm wynikają z jej zainteresowań badawczych, stanowią ich rezultat i dopełnienie. Dlatego również jej późniejsze przekłady, tu mowa o *Opowiadaniach bizarnych* (2019) i *Prowadź swój pług...* (2020), trudno uznać za tzw. efekt Nobla. Całokształt tłumaczeniowej aktywności Iriny Adelgejm wpisuje się moim zdaniem w formułowany przez niektórych tłumaczy, na przykład Jerzego Jarniewicza czy Françoise Wuilmart³,

³ Podaję za notą o autorze zamieszczoną w *Иностранная литература: Франсуаза Вюильмар (Françoise Wuilmart) переводчик с немецкого, голландского и английского языков, лауреат европейских переводческих премий. Преподаватель художественного перевода. Директор Европейского колледжа художественных переводчиков в Сенеффе. Текст взят из сборника „Писать и переводить” [„Ecrire et traduire”. Éditions Luc Pire, 2000]. Zob. „Авторы номера. Франсуаза Вюильмар / Françoise Wuilmart”, [2011], *Иностранная литература*. 11, [online] <https://magazines.gorky.media/inostran/2011/11/avtory-nomera-241.html>, 5.05.2021.*

postulat wnikliwej lektury przekładanego dzieła. W tekście *Tłumacz do rozmowy czy do wynajęcia?* Jarniewicz sformułował tę myśl następująco:

Niektórzy tłumacze przyznają się do tego, że nie czytają wcześniej książek, do których przekładu się biorą, bo w ten sposób podtrzymują swoje nimi zainteresowanie. Wątpię, czy można sensownie tłumaczyć, nie znając całości. To praktyka groźna, ale także z innego powodu: tłumacz, który wcześniej nie przeczytał tłumaczonej książki, przekłada coś, czego jakości nie jest w stanie ocenić. Zwalnia się więc ze współodpowiedzialności, jakkolwiek mikroskopijna by ona była, za stan kultury swojego języka, więcej: zwalnia się także z odpowiedzialności wobec czytelnika [Jarniewicz 2018b].

Françoise Wuilmart czyni z uważnego czytania przekładanego dzieła warunek konieczny pracy każdego profesjonalnego tłumacza. To ktoś więc niż tylko staranny wykonawca – to doświadczony interpretator, zdolny uchwycić możliwe odczytania dzieła i zamysł jego twórcy:

Перевести – это в первую очередь и прежде всего прочесть. Прочесть верно, глазом опытного толкователя, ухом музыкального исполнителя. [...] Переводчику, который скрупулезно соберет все камешки мозаики, не увидев целого, [...] который будет лишь старательным исполнителем, неспособным постичь автора во всей его полноте и широте, остается только сменить профессию...⁴

W przypadku Iriny Adelgejm uważność lektury prozy Tokarczuk poświadczają dwie ostatnie monografie jej autorstwa oraz wypowiedzi o charakterze krytycznoliterackim, kształtujące recepcję twórczości autorki *Biegunów* wśród odbiorców profesjonalnych: rosyjskich literaturoznawców, krytyków, komentatorów życia literackiego w Polsce⁵.

Adelgejm przyznaje, że pisarstwo polskiej Noblistki śledzi od początku. W jej opinii wczesne utwory Tokarczuk są doskonałą ilustracją zmian zachodzących w polskiej literaturze lat 80. i 90. XX wieku, które polegają na odnowie języka literackiego, późniejsze natomiast potwierdzają talent pisarski i ich kluczową rolę w kształtowaniu polskiego

⁴ Françoise Wuilmart [2011], „Pieriewiesti – znaczit procest” (tłum. Nina Chotinskaja), *Inostrannaja literatura*. 11, [online] <https://magazines.gorky.media/inostran/2011/11/perevesti-znachit-prochest.html>, 10.05.2021.

⁵ O rosyjskiej recepcji twórczości Olgi Tokarczuk zob. Katarzyna Jastrzębska [2020], „Rosyjska recepcja twórczości Olgi Tokarczuk. Ustalenia wstępne”, *Rocznik Przekładoznawczy*. 15: 197-210, <http://dx.doi.org/10.12775/RP.2020.010>.

procesu literackiego [Adelgejm 2019a]. Jak podkreśla, podążanie w trakcie lektury za autorką ścieżką, której kierunku nie sposób przewidzieć, jest dla czytelnika, w tym również profesjonalnego – literaturoznawcy i tłumacza, niezwykle pasjonujące: *Следовать за автором по такой отчетливо просматривающейся, но остающейся непредсказуемой тропе – необычайно увлекательно для читателя, в том числе профессионального: литературоведа и переводчика [ibidem]*. Jej zdaniem prozę Tokarczuk charakteryzuje uniwersalizm, czego przykładem jest powieść *Bieguni* – zarówno w planie idei, jak i kompozycji. Nazywa utwór swego rodzaju katalogiem granic: między rozumem i ciałem, rozumem i psychiką, ciałem i językiem, ideałem i niedoskonałością, powtarzalnością i jedynością, regułą i wyjątkiem, całością i częścią, oryginałem i kopią, słowem i realnością, mapą i terytorium, ciałem swoim i obcym, spojrzeniem z bliska i z daleka, żywym i martwym, krokiem i śladem, zadowoleniem i nomadyzmem, spoczynkiem i ruchem, „ja” i „my”. Również *Ostatnie historie* Adelgejm uważa za powieść o granicy – pomiędzy życiem a śmiercią; granicy, której doświadczenie ma wymiar autopsychoterapeutyczny. Z kolei *Anna In w grobowcach świata* – dodajmy, utwór nieprzełożony dotąd na język rosyjski – badaczka odczytuje jako opowiadający o tanatycznej trwodze i akceptacji śmierci, będącej nieodłącznym elementem bytu. Uwolnienie od lęku przed śmiercią staje się możliwe dzięki przezwyciężeniu granicy między mitem i współczesnością, między miarą boską i ludzką. *Opowiadania bizarne*, w tłumaczeniu Adelgejm noszące tytuł *Диковинные истории*, tłumaczka postrzega jako traktujące o nieostrej granicy między codziennością i „bizarnością”⁶ (*диковинностью*)

⁶ Tłumaczenia na różne języki tytułu *Opowiadania bizarne* mogą stanowić ciekawy przedmiot odrębnych analiz. O znaczeniu słowa „bizarny” Jerzy Sosnowski [2018] pisze tak: „*Bizarre* to słowo francuskie, które tłumacz Google przekłada jako «upiorny», co jest chyba przesada; papierowy słownik Wiedzy Powszechnej, z którego najchętniej korzystam, podaje inne znaczenia, mianowicie «dziwaczny» oraz «kapryśny». Mówimy *C'est bizarre*, gdy coś nas zaskakuje, ale ani nie rozśmiesza (*drôle*), ani nie peszy (*étonnant*). Jeśli dobrze rozumiem intencje Autorki, to z kolei epitet «miesamowity» nie dość, że pozostał w silnym związku literackim z XIX wiekiem, to w dodatku w potocznym użyciu bardzo spowszedniał; «niezwykły» brzmi autoreklamiarcko, bo znaczy dziś tyle, co «wyjątkowy, wybitny»; a «dziwny» zrobił się mało wyrazisty w konkurencji z «dziwaczny», który w moim idiolekcie bywa wprawdzie komplementem, ale powszechniejsze jest doszukiwanie się w tym określeniu czegoś pejoratywnego (niewątpliwie «dziwaczna» jest np. karoseria Fiata Multipli, wyglądająca, jakby projektantowi omsknęła się na rysownicy linijka i zapomniał, że reflektory samochodu już zostały

wszechświata, granicy pomiędzy ciałem i pamięcią, przyrodą i ciałem, między historią uniwersalną i indywidualną [*ibidem*].

Przyznanie Oldze Tokarczuk Literackiej Nagrody Nobla w dziedzinie literatury za 2018 rok w niektórych krajach rozbudziło, a w niektórych zintensyfikowało zainteresowanie jej twórczością i biografią. W 2019 roku na stronie Stowarzyszenia Tłumaczy Literatury zamieszczono następującą informację:

Na świecie ukazały się do tej pory 193 tłumaczenia książek Olgi Tokarczuk – kolejnych dwanaście ukaże się w najbliższym czasie (m.in. w Korei, Serbii, Bułgarii, Ukrainie, Izraelu i Egipcie). Zostały one przetłumaczone na 37 języków, a pracowało nad nimi aż 90 tłumaczy. Opublikowało je blisko 100 wydawców [Rasińska-Bóbr, Wojciechowska, Kaluta 2019].

Wśród tłumaczy jako pierwszą wymieniono, zgodnie z porządkiem alfabetycznym, Irinę Adelgejm, nie wspomniano jednak o liczbie przetłumaczonych na język rosyjski utworów Tokarczuk, mimo że w 2019 roku było ich dziewięć (łącznie z opowiadaniem *Numery*), a zatem tyle samo, ile w Czechach i Niemczech: „Najwięcej książek zostało przetłumaczonych na języki naszych sąsiadów – czeski i niemiecki (po 9 tytułów); z kolei po 8 tytułów na francuski i szwedzki” [*ibidem*].

W Rosji zainteresowanie twórczością Olgi Tokarczuk można określić mianem umiarkowanego, jeśli wziąć pod uwagę częstotliwość i charakter wypowiedzi na jej temat. Runet dostarcza informacji – nazwijmy je w ten sposób – różnowartościowych. Często są to krótkie noty pisane w trybie recenzji wydawniczej. Ich funkcja pozostaje czysto marketingowa i sprowadza się do zachęcenia potencjalnych czytelników do zakupu

przez niego narysowane). Przede wszystkim jednak – tak staram się współmyśleć z Tokarczuk – brakuje nam w polszczyźnie wyrazu na nazwanie sytuacji, która budzi nieokreślony niepokój, umieszczając nas, jak kota Schroedingera, w zawieszeniu między śmiertelnym przerażeniem a żywym rozbawieniem. Obserwuję coś i jeszcze nie wiem, czy to bardziej komiczne, czy bardziej budzące grozę. Przez chwilę czuję jedno i drugie – ale wzajemnie się osłabiające, więc ani nie wybucham śmiechem, ani nie szcękam zębami. Wypadam z kolein utrwalonych odruchów emocjonalnych. Jakbym momentalnie, w okrucieństwie istnienia, zobaczył cały świat po raz pierwszy. To właśnie chyba jest – bizardne. Jak w opowiadaniu «Przetwory», w którym bohater po śmierci matki zaczyna odkrywać w kolejnych szafkach słoiki z marynatami – i w pewnej chwili zaczyna uświadamiać sobie (a my wraz z nim), że jest ich trochę za dużo, o, kolejna porcja słoików, więc jest ich zdecydowanie za dużo, a tu następna porcja słoików... aż w jednym z nich odkrywamy coś, co raczej zamarynowane być nie powinno”.

książek polskiej Noblistki. Ważną funkcję w popularyzowaniu pisarstwa autorki *Opowiadań bizarnych* pełnią wywiady przeprowadzone z Tokarczuk tuż po tym, jak Akademia Szwedzka ogłosiła w 2018 roku laureatów w dziedzinie literatury. Zakres tematyczny tych rozmów uzależniony jest od wiedzy i kompetencji prowadzących rozmowę, ale należy przyznać, że wielu z nich umiejętnie potrafi wyważyć proporcje między pytaniami dotyczącymi prywatnego życia polskiej Noblistki a tymi, które skupiają się na jej twórczości, światopoglądzie, sposobie patrzenia na rolę i funkcje literatury. Oddzielnym źródłem już nie tylko informacji, ale i wiedzy o twórczości autorki *Prawieku* są czasopisma literackie publikujące wypowiedzi o charakterze krytycznoliterackim oraz stacje radiowe organizujące dyskusje w kręgu specjalistów: literaturoznawców, krytyków literackich, tłumaczy. Jedną z nich odbyła się na antenie radia Swoboda w dniu 24 listopada 2019 roku. Uczestniczyły w niej Irina Adelgejm, a także tłumaczka, znawczyni i promotorka literatury polskiej w Rosji Tatiana Izotowa⁷, krytyk literacka Jelena Rybakowa oraz prowadząca dyskusję Jelena Fanałowa, której recenzje ukazują się w cenionych przez humanistów czasopiśmie: *Знамя*, *Новое литературное обозрение* oraz *Иностранная литература*. Podczas spotkania poruszono wiele kwestii dotyczących twórczości Olgi Tokarczuk, między innymi tego, w jaki sposób jej proza jest odbierana i oceniana w Rosji. Rybakowa zwróciła uwagę na reakcje Rosjan po ogłoszeniu laureatów Literackiej Nagrody Nobla za 2018 rok. Część z nich zastanawiała się, dlaczego uhonorowano polską pisarkę, a nie któregoś z rosyjskich twórców. Jej zdaniem rosyjscy pisarze nieustannie i w sposób traumatyczny przeżywają radzieckie dzieciństwo, które postrzegają jako raj utracony i obrażają się na świat oraz na Komitet Noblowski, że ich uczucia nie są należycie oceniane. W opinii Rybakowej jest to rozumowanie błędne, ponieważ obecnie nagradzani są pisarze podejmujący inną tematykę i proponujący odmienną estetykę. Olga Tokarczuk nie epatuje zdarzeniami współczesnej historii, jej książki wolne są od osobistych doświadczeń tego rodzaju. W tym kontekście według Adelgejm, kiedy dokonuje się wyboru spośród wielu wybitnych pisarzy, a tak przecież dzieje się w przypadku Literackiej Nagrody Nobla, to brane jest pod uwagę coś więcej. Tokarczuk to jej zdaniem pisarka bez wątpienia wybitna, która na

⁷ Zob. np. Tatiana Izotowa [2006], „Polskiej szezon w Moskwie”, *Oktiabr* ' 2, [online] <https://magazines.gorky.media/october/2006/2/polskij-sezon-v-moskve.html>, 10.05.2021.

takie wyróżnienie zasłużyła, ale swoją rolę w przyznaniu jej literackiego Nobla odegrała również dzisiejsza sytuacja w Polsce oraz monumentalne *Księgi Jakubowe*:

Поскольку никакая литературная премия особенно большая, не в силах отразить всю сложность художественного литературного процесса в стране, всегда возможны другие варианты, другие списки и они тоже будут абсолютно верными. При выборе из очень хороших писателей к числу которых безусловно, принадлежит Токарчук, что-то еще учитывается. Я убеждена, что Нобелевскую премию получила прекрасная писательница, безусловно этого заслуживающая, но и сыграла свою роль и ситуация в Польше. В этом смысле, я думаю, скорее, это «Книга Якоба» [...]»⁸.

Jak już wcześniej zasygnalizowano, w popularyzowaniu twórczości Olgi Tokarczuk w Rosji istotną rolę odegrało czasopismo *Иностранная литература*. Przypomnijmy, że to na jego łamach pojawiły się zarówno fragmenty jej utworów, jak i wypowiedzi krytycznoliterackie na ich temat. Autorką jednej z nich, zatytułowanej *Игры, в которые играет писатель. Писатель, который играет в игры*, jest Irina Adelgejm. Artykuł pochodzi z 1997 roku, co potwierdza raz jeszcze, że proza Tokarczuk od dawna pozostaje w kręgu zainteresowań badawczych tłumaczki posiadającej obecnie na swoim koncie najwięcej przekładów jej prozy. Adelgejm we wskazanym artykule omawia *Prawiek i inne czasy* – utwór wydany w Polsce w 1996 roku. Jak twierdzi, proza Tokarczuk zadziwia i zaskakuje głównie dlatego, że w niczym nie przypomina dotychczasowych rosyjskich wyobrażeń o polskiej prozie. Ma to związek z pokoleniem, do którego należy urodzona w 1962 roku Tokarczuk, debiutującym w Polsce już postsojalistycznej. To, na czym wyrosło rosyjskie polonofilstwo, a w ojczyźnie pisarki – „polski mit”, było dla pokolenia autorki *E.E.* nieaktualne już w momencie wejścia do literatury. W przekonaniu Adelgejm twórcom tego pokolenia przyświeca odmienna niż ich poprzednikom hierarchia wartości, która nie jest już oparta na opozycji prawda–fałsz, lecz na relacji prawda–fikcja. Inne są również poglądy tych twórców na temat pisarskiej

⁸ Elena Fanaylova [24.11.2019], „Nobiel Olgi Tokarczuk. Obsuzhdayut perevodchitsy Irina Adel’gejm i Tat’yana Izotova, kritik Yelena Rybakova”, [online] <https://www.svoboda.org/a/30256836.html>, 10.02.2020.

powinności czy długu, które w ich przypadku nie są rozpatrywane w kategoriach etycznych, lecz estetycznych⁹.

W 2019 roku Irina Adelgejm udzieliła Polinie Justowej (Kozierienko) wywiadu, który ukazał się w serwisie internetowym Culture.pl, funkcjonującym od 2015 roku również w wersji rosyjskojęzycznej. Jedno z pytań prowadzącej wywiad zatytułowany *Ольга Токарчук – безусловно «мой» автор* dotyczyło przyczyn małego zainteresowania Rosjan polską literaturą, mimo że ukazuje się ona w bardzo dobrych przekładach. Zdaniem Adelgejm sytuacja spowodowana jest spadkiem czytelnictwa w ogóle i faktem, że nie dość dobrze wypracowano sposób dotarcia do potencjalnego czytelnika, który nie ma pojęcia, co traci: *Я много раз убеждалась, что читателей польской литературы могло бы быть гораздо больше – люди просто не знают о том, что эти книги есть* [Adelgejm 2019a]. Zapytana o pracę nad tłumaczeniami prozy Olgi Tokarczuk, podkreśliła, że od momentu kiedy przełożyła *Ostatnie historie*, uważa ich autorkę za pisarkę niewątpliwie „swoją”. Przyznała też, że podczas pracy nad przekładami zdarzają się momenty, które wymagają rozwiązania jakiegoś „zadania tłumaczeniowego”, jednak nie przypomina sobie żadnych łamigłówek. Powołała się przy tym na zdanie Ksenii Starosielskiej, które sama podziela: „O wiele łatwiej tłumaczyć dobrą prozę, autora posiadającego własną intonację”. Przy tłumaczeniu tego rodzaju prozy zdaniem Adelgejm zdarza się sporo bolesnych momentów, które przeżywa się bardzo intensywnie, inaczej niż podczas zwykłej lektury. Czasami też można odnieść wrażenie, że zagłębia się zbyt głęboko, uzyskuje się wiedzę o czymś, co nie jest przeznaczone dla czytelnika [ibidem]. We wstępie do wywiadu przeprowadzająca go Polina Justowa wyraziła przekonanie, że Oldze Tokarczuk poszczęściło się z rosyjskimi tłumaczami: *Ольге Токарчук повезло с русскими переводчиками* [ibidem]. Trudno nie zgodzić się z tą opinią, biorąc pod uwagę, że jej prozę przekładają tłumaczki profesjonalistki, zwłaszcza literatury polskiej, i czyniły to na długo przed tym, zanim usłyszał o niej cały świat. Dzięki już istniejącym przekładom autorstwa Starosielskiej, Izotowej, Katrieczko i przede wszystkim Adelgejm rosyjscy czytelnicy mogli natychmiast, bez konieczności oczekiwania na reakcję wydawnictw, sięgnąć po utwory polskiej pisarki.

⁹ Irina Adelgejm [1997], *Igry w kotoryje igrajet pisatiel. Pisatel, kotoryj igrajet igry*, [online], <https://magazines.gorky.media/inostran/1997/11/igry-v-kotorye-igraet-pisatel-pisatel-kotoryj-igraet-v-igry.html>, 10.05.2021.

Co ciekawe, same wydawnictwa, chcąc jak najszybciej rozpocząć publikację utworów polskiej Noblistki, nie miały świadomości, że rosyjskie przekłady Tokarczuk istnieją już od dawna:

[...] książki polskiej autorki „były konsekwentnie tłumaczone na język rosyjski, ale pozostawały absolutnie bez echa”. [...] Sytuacja zmieniła się po przyznaniu Polce Nagrody Nobla. Wydawcy gorączkowo rzucili się na książki Tokarczuk, i jak mówi Kozierienko: „zaczęły pojawiać się głosy, że oto za chwilę będziemy mogli przeczytać utwory polskiej Noblistki. Głosili tak, chociaż można było ją czytać co najmniej od dziesięciu lat (i to w dobrych przekładach!)”¹⁰ [Piotrowski 2020].

Wypada więc stwierdzić, że nie tylko Oldze Tokarczuk, lecz także rosyjskim czytelnikom poszczęściło się z tłumaczami, a dokładniej – z tłumaczkami jej prozy. Tym bardziej że nazwisko Iriny Adelgejm – polonistki, literaturoznawczyni i autorki znaczących publikacji naukowych – można traktować w kategoriach gwarancji jakości tłumaczonej literatury i samego przekładu.

Bibliografia

- Adelgejm, I. (1997), *Igry w kotoryje igrajet pisatiel. Pisatel, kotoryj igrajet igry*, [online], <https://magazines.gorky.media/inostran/1997/11/igry-v-kotorye-igraet-pisatel-pisatel-kotoryj-igraet-v-igry.html>, 10.05.2021.
- Adelgejm, I. (2018), *Psichologija poetiki. Autopsichotierapiewiczeskije funkciji chudożestwiennogo tieksta (na matieriale polskoj prozy 1990-2010-ch gg.)*, Indruk, Moskwa.
- Adelgejm, I. (2019a), *Olga Tokarczuk – biezusłowno «moj» awtor*, [online] <https://culture.pl/ru/article/irina-adelgejm-olga-tokarchuk-bezuslovno-moy-avtor-intervyu>, 5.02.2020.
- Adelgejm, I. (2019b), „Przerwana rozmowa”, *Rocznik Przekładoznawczy*. 14: 438.
- Brożyna-Reczko, M. (2017), „Kompetencja twórcza tłumacza. O potrzebie kreatywnego myślenia i pisania”, *Między Oryginałem a Przekładem*. 23(4): 11-33, <https://doi.org/10.12797/MOaP.23.2017.38.01>.
- Brzostowska-Tereszkiewicz, T. (2019), „Młoda proza polska przed lustrem. Rec.: Irina Adelgejm, «Psichologija poetiki. Autopsichotierapiewiczeskije funkciji

¹⁰ Maciej Piotrowski [3.08.2020], „Tokarczuk po Noblu cz. 2. Wydaje Się na świecie”, [online] <https://rozstaje.art/aktualnosc/tokarczuk-po-noblu-cz-2-wydaje-sie-na-swiecie>, 12.10.2020.

- chudożestwiennogo tieksta (na matieriale polskoj prozy 1990-2010-ch gg.)»”, *Pamiętnik Literacki*. 110(3): 236-244, <https://doi.org/10.18318/pl.2019.3.15>.
- Fanaylova, E. (24.11.2019), „Nobiel Olgi Tokarczuk. Obszhdajut perevodchitsy Irina Adel’geym i Tat’jana Izotova, kritik Yelena Rybakova”, [online] <https://www.svoboda.org/a/30256836.html>, 10.02.2020.
- Izotowa, T. (2006), „Polskij sezon w Moskwie”, *Oktjabr* . 2, [online] <https://magazines.gorky.media/october/2006/2/polskij-sezon-v-moskve.html>, 10.05.2021.
- Jarniewicz, J. (2018a), *Tłumacz między innymi. Szkice o przekładach, językach i literaturze*, Ossolineum, Wrocław.
- Jarniewicz, J. (2018b), „Syzyf zwycięzca”, [online] <https://www.dwutygodnik.com/artykul/7939-syzyf-zwyciezca.html>, 5.10.2020.
- Jarniewicz, J. (2018c), „Tłumacz do rozmowy czy do wynajęcia?”, [online] <https://www.dwutygodnik.com/artykul/8030-tlumacz-do-rozmowy-czy-do-wynajecia.html>, 5.10.2020.
- Jarniewicz, J. (2020), „Wierność wobec języka jest ważniejsza niż wierność wobec oryginału”, [online] <https://rozstaje.art/aktualnosc/wiernosc-wobec-jezyka-jest-wazniejsza-niz-wiernosc-wobec-oryginału-jerzy-jarniewicz>, 5.10.2020.
- Jastrzębska, K. (2020), „Rosyjska recepcja twórczości Olgi Tokarczuk. Ustalenia wstępne”, *Rocznik Przekładoznawczy*. 15: 197-210, <http://dx.doi.org/10.12775/RP.2020.010>.
- Konefał, E. (2018), „Tłumacz jako obiekt zainteresowań badawczych”, *Rocznik Przekładoznawczy*. 13: 111-137, <http://dx.doi.org/10.12775/RP.2018.007>.
- Piotrowski, M. (3.08.2020), „Tokarczuk po Noblu cz. 2. Wydaje Się na świecie”, [online] <https://rozstaje.art/aktualnosc/tokarczuk-po-noblu-cz-2-wydaje-sie-na-swiecie>, 12.10.2020.
- Pisarska, J. (2011), „O rosyjskim przekładzie «Domu dziennego, domu nocnego» Olgi Tokarczuk”, [w:] Barbara Stempczyńska, Lidia Mięowska, red. *„Literatura środka”. Kontekst słowiański*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, 230-240.
- Rasińska-Bóbr, A., Wojciechowska, E., Kaluta, I. (2019), „Książki Olgi Tokarczuk na świecie”, [online] <http://stl.org.pl/ksiazki-olgi-tokarczuk-na-swiecie>, 10.09.2020.
- Sosnowski, J. (2018), „Bizarność”, [online] <https://jertzysosnowski.pl/2018/05/05/bizarnosc>, 7.10.2020.
- Starosielska, K. (2008), „Tłumaczę to, co lubię”, *Gazeta Wyborcza*, 7.06., [online] https://wyborcza.pl/1,75410,5287431,Starosielska_Tlumacze_to_co_lubie.html, 10.05.2021.

- Szczerbowski, T. (2020), „Nowoczesna teoria przekładu a dwa poziomy komunikacji”, [w:] Magdalena Pudy-Blokesz, Magdalena Ryszka-Kurczab, red. *Dialog z tradycją*, t. VIII: *Dziedzictwo antyczne i biblijne dziś*, Collegium Columbinum, Kraków, 195-208.
- Wiekzyna, A. (2020), „Nezamenimaya Kseniya Yakovlevna”, [online] <https://www.novayapolsha.pl/article/nezamenimaya-kseniya-yakovlevna>, 5.10.2020.
- Wuilmart, F. (2011), „Pieriewiesti – znacit prochest” (tłum. Nina Chotinska-ja), *Inostrannaja literatura*. 11, [online] <https://magazines.gorky.media/inostran/2011/11/perevesti-znachit-prochest.html>, 10.05.2021.
- „Авторы номера. Франсуаза Вюильмар / Françoise Wuilmart” [„Avtory nomera. Fransuaza Vûil’mar/ Françoise Wuilmart”], (2011), *Иностранная литература* [Inostrannaâ literatura]. 11, [online] <https://magazines.gorky.media/inostran/2011/11/avtory-nomera-241.html>, 5.05.2021.

Streszczenie

Nie tylko twórczość Olgi Tokarczuk, lecz także przekłady jej utworów stanowią obecnie jeden z najbardziej aktualnych tematów poruszanych przez literaturoznawców i translatologów. W części zasadniczej artykułu zaprezentowano sylwetkę Iriny Adelgejm – rosyjskiej polonistki, literaturoznawczyni i tłumaczki, która ma na swoim koncie największą liczbę rosyjskich przekładów prozy autorki *Biegunów*. Prace naukowe, wypowiedzi o charakterze krytycznoliterackim oraz inne formy prezentacji poglądów dotyczących twórczości Tokarczuk (wywiady, dyskusje) autorstwa Adelgejm wskazują wyraźnie, że działalność przekładowa rosyjskiej tłumaczki nie jest „efektem Nobla”, lecz stanowi dopełnienie wieloletnich zainteresowań badawczych skoncentrowanych na zjawiskach współczesnej i najnowszej prozy polskiej.

Słowa kluczowe: Olga Tokarczuk, Irina Adelgejm, przekład rosyjski, literaturoznawstwo

Abstract

Irina Adelgejm – Russian Translator and Literary Scholar

Not only works by Olga Tokarczuk but also translations of her books present one of the most current subjects raised by literary and translation scholars today. The main part of the article presents Irina

Adelgejm – a Polish teacher of Russian descent, literary scholar and translator of the highest number of works by Tokarczuk into Russian language. Scientific and literary criticism works as well as other expressions of views concerning the oeuvre of Tokarczuk (interviews, discussions) prove that her (Adelgejm) translational activity is not the effect of the Nobel prize, but they present the array of perennial academic interests focused on the phenomenon of contemporary Polish prose.

Keywords: Olga Tokarczuk, Irina Adelgejm, Russian translations, literary scholar